

MARİFETNÂME'DE BEDEN¹

Ejder OKUMUŞ*

ÖZET

Bazı kitaplar, toplum üzerinde görece çok büyük etkilere sahip olurlar. Bu anlamda dinî metinlerin, başta geldiği söylenebilir; zira dinî metinler toplumlar üzerinde zamanı aşan bir etkiye sahiptirler. Toplumlar eskir, ama kutsal kitaplar ve dinî metinler eskimez. Kutsal kitaplar ve dinî metinlerin dışında da bazı kitaplar toplumlar üzerinde esaslı bir etkiye sahip olabilirler. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin "*Marifetnâme*" adlı meşhur kitabı, Türk toplumunun düşünce yapısının ve dinî yaşantısının oluşmasında çok etkili olmuş ve olmaya da devam etmektedir. İşte bu çalışmada, "*Marifetnâme*"de çok önemli bir yer tutan "Beden" konusunu ele almak, mezkur kitapta bedene dinî temelde nasıl yaklaşıldığını ortaya koymak ve bedenin izahında toplumun insanların bedenleriyle ilgili tecrübi yaklaşımlarının ne derece etkili olduğunu anlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname, beden, beden dili, beden sosyolojisi, toplum, toplumsal ilişki, iletişim

ABSTRACT

BODY IN MARIFETNÂME

Some books have got relatively very big influences on society. In this meaning, it can be said that religious texts are first, for they have influences going beyond the time on societies. Societies can become old, but we can not say the same thing for the sacred books and the religious texts. Some books except religious ones can show a fundamental effect on societies. *Marifetnâme* (Book of Enlightenment) by Ibrahim Hakki Erzurûmî in 1756 is so. It has been very effective on the though structure and religious understanding of Turkish people. *Marifetnâme* was an encyclopaedic work that caused a stir in Ottoman Turkey when it was written and continued to exert an influence for long afterwards. *Marifetnâme* was the book of Erzurumlu Ibrahim Hakki as a scholar of wide interests who whose work encompassed science, anatomy, astronomy, linguistics, mysticism, mathematics, body, physiognomy, psychology, philosophy and what today we call sociology, etc. This study aims to consider and to understand the body having an important place in *Marifetnâme*.

Key Words: Ibrahim Hakki Erzurumi, Marifetname, body, body language, sociology of body, society, social relationship, communication

¹ Bu makale, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 26-28 Haziran 2006 tarihinde düzenlenen "Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum" Sempozyumu'nda sunulan tebliğin metnidir.

* Doç. Dr., Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi. e-mail: ejder.okumus@gmail.com

GİRİŞ

Kitaplar, toplumların zihniyet yapılarının oluşumunda yer alan temel unsurlardandır. Kitaplar, toplumların hafızalarıdır. Kitaplar, toplumların tarihe not düşülmüş halidir. Bu nedenle kitapları, kitapların muhtevalarını incelemek, o kitapların sahibi olan, o kitapları okuyan toplumun zihniyet dünyasını, sosyo-kültürel yapısını, gündelik hayatını, ekonomik yapısını, siyasal durumunu anlamak bakımından son derece önemlidir.

Denilebilir ki bazı kitaplar, toplum üzerinde çok daha fazla etkiye sahip olurlar. Bu anlamda dinî metinler, başta gelir; zira dinî metinler toplumlar üzerinde zamanı aşan bir etkiye sahiptirler. Toplumlar eskir, ama kutsal kitaplar ve dinî metinler eskimez. Kutsal kitaplar ve dinî metinlerin dışında da bazı kitaplar toplumlar üzerinde esaslı bir etkiye sahip olabilirler. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (1703-1780) "*Marifetnâme*" adlı meşhur kitabı, Türk toplumunun düşünce yapısının ve dinî anlayışının oluşmasında çok etkili olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Bu çalışmada, "*Marifetnâme*"de önemli bir yer tutan Beden konusunu ele almak, insan bedeninin genel yapısının dilini, ne anlam ifade ettiğini, karakter ve ahlâkla ilişkisini sosyolojik açıdan ele almak, mezkur kitapta bedene dinî temelde nasıl yaklaşıldığını ortaya koymak ve bedenün izahında toplumun insanların bedenleriyle ilgili tecrübî yaklaşımlarının ne derece etkili olduğunu anlamak amaçlanmaktadır.

Gerek *Marifetnâmenin* Türk toplumu üzerinde sahip olduğu etkinin büyüklüğü, gerekse bedenün insanlar arasındaki iletişimde ve sosyal ilişkilerde oynadığı belirleyici rolün alanının genişliği, bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Çalışmamızda *Marifetnâme*'de bedenün bütün boyutlarını ortaya koymak yerine bedene yaklaşım biçiminin ipuçlarını yakalamak ve ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu hedef çerçevesinde birkaç örnek getirilerek söz konusu eserde sosyolojik yaklaşımla bedenün, beden-toplum ilişkisinin anlaşılmasına da katkıda bulunulmaya çalışılmaktadır.

Girişte son olarak belirtelim ki *Marifetnâme*'nin 1251/1835 Bulak baskısı ile üç sadeleştirilmiş hali (1974; 1981;1999), çalışmamızın ana kaynaklarıdır. Onların dışında kalan kaynakla-

rımız ise konuyu anlamamız için önemli katkıları olan kaynaklardır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı

İbrahim Hakkı Erzurumî, 1703 yılında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur. Derviş Osman Efendi'nin oğludur. Annesi Şerife Hanife Hatun'dur. Babası Osman Efendi, zamanında saygın bir mutasavvıftır ve İbrahim Hakkı'yı iyi bir eğitimle yetiştirmiştir.

İbrahim Hakkı 9 yaşındayken Tillo'ya gitmiştir (1911). Şeyh İsmail Fakirullah'tan dersler almıştır. Babasının vefatından sonra (1719) Erzurum'a gelmiştir. Erzurum müftüsü Hazik Muhammed'den Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Bir müddet sonra 1735'de tekrar Tillo'ya dönmüştür. I. Mahmud'un davetiyle saraya girmiştir. Onun izniyle ayrıca Kütübhane-i Hümayûn'dan yararlanmıştır. İstanbul'da iken kendisine müderrislik payesi verilmiş ve ders okutması şartıyla Erzurum'daki Abdurrahman Gazi Dede Tekkesi'nin zâviyedârlığı tevcih edilmiştir (Çağrı, 2000: 306). 1754-1764 yıllarını tekrar Erzurum'da geçirmiştir. 1764'ten 1780'de ölünceye kadar Fakirullah'ın tekkesinde kalmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı 1780'de Tillo'da vefat etmiş ve vasiyeti üzerine günümüzde cazibe merkezi bir ziyaret yeri olan mezarı Tillo'da bulunan mürşidi Şeyh İsmail Fakirullah'ın ayak ucuna gömülmüştür.

İbrahim Hakkı Erzurumî, dünyanın Batı yakasında çok önemli değişimlerin yaşandığı ve Osmanlı Devleti'nde Batı'nın fark edilip yenileşme çabalarının önemli başlangıç ve orta dönemlerinin tecrübe edildiği bir zaman diliminde (Okumuş, 2002; 2005; Bingöl, 1993: 14-15; Çiftçi, 2000: 27-29) yetişmiş Osmanlı ilim adamı ve sūfisidir. Düşüncelerini manzum olarak da ifade eden şair İbrahim Hakkı, tasavvufa ek olarak tıp, astronomi, matematik, fizik, psikoloji, anatomi, felsefe gibi alanlarda da geniş bilgi sahibi bir ilim adamıdır. Batı'da sosyolojinin de başlangıç temellerinin atıldığı bir dönemde o, Osmanlı'da Kınalızâde Âli Efendi (1510-1572), Kâtib Çelebi (1609-1657), Mustafa Naîmâ Efendi (1655-1716) gibi diğer düşünür ve ilim adamları gibi bir sosyal bilimci, bir sosyolog denmeyi hak edecek donanımdadır.

Ona bu vasıfları atfedebilmemizi sağlayan eseri özellikle *Marifetnâme*'sidir.

İbrahim Hakkı, *Marifetname* ile birlikte pek çok eser kaleme aldı. İbrahim Hakkı Erzurumî'nin, *Marifetnâme* dışında, başta şiirlerinin bir araya toplandığı *Divan*, "Nefsini bilen Rabbini bilir" hükmünün yorumunun yapıldığı *İrfaniyye*, tasavvufi parçaların seçildiği manzum bir essr olan *İnsâniye*, manzum ve mensur seçme metinlerden oluşan *Mecmuatü'l-Meânî*, tasavvuf ve başka bazı konulardan bahseden *Meşâriku'l-Yûh*, kendi çalışmalarından bir derleme olan *Sefînetu'r-Rûh* olmak üzere pek çok eseri bulunmaktadır (Bkz. Çiftçi, 2000: 42-59; Altıntaş, 1997: 31-38; Çağrıncı, 2000: 309-310).

Marifetnâme

Marifetnâme, İbrahim Hakkı'nın önemli ve meşhur eserlerinden biridir. *Marifetnâme*, İslâm ilim tarihinde çok önemli bir eserdir. O, yazıldığında Osmanlı Türkiye'sinde bir heyecan uyandırmış, bilim, astronomi, anatomi, fizyonomi, dilbilim, tıp, coğrafya, beden, tasavvuf, irfan, fıkıh, ahlâk, psikoloji, ilm-i simâ, felsefi ve sosyolojik yaklaşımı vs. muhtevi ansiklopedik bir kitaptır.

İbrahim Hakkı Hazretleri'nin, oğlu Seyyit Ahmet Naîmî için kaleme aldığını söylediği (1251: 2) ***Marifetnâme***, bir Dibace, bir Mukaddime, üç Fen ve bir Hatime'den ibarettir. Bu kısımlar da kendi içinde Bâb, Fasıl ve Nev' olarak alt başlıklara ayrılmışlardır. Kitabın fenlere taksimi ve içeriği İbrahim Hakkı Erzurumî'nin tevhid, ilim, varlık, evren ve insan anlayışına göre düzenlenmiştir. Ona göre Allah, iki cihanı insanoğlu için ve insanoğlunu da kendisini tanımaları için yaratmıştır; dolayısıyla âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır. Bedenin bilinmesi, âlemin bilinmesiyle, âlemin bilinmesi ise hakiki ilimlerle olur. *Marifetnâme*'de (1251: 2-3; 1999: I, 17), bu yaklaşıma uygun olarak konuların yer aldığını söylemek mümkündür.²

² İbrahim Hakkı'nın kitabın önsözündeki (1251: 2-3; 1999: I, 17) kendi ifadesiyle: "Bu sebepten dolayı bir miktar astronomi ve felsefeden alıp toplayarak, bir miktar anatomi ilminden devşirip seçerek, bir miktar da kalb ilmi ve irfandan iktibas edip ele alarak, bu güzel kitabı, Türk diline tercüme edip, bir mukaddime, üç kitap ve bir sonuç üzere telif ve tasnif ettim.

Marifetnâme'de İbrahim Hakkı, her nev'in, yani maddenin başlığından sonra, o maddedeki konuyu ele alırken hangi alanın uzmanlarından yararlanmışsa, o alan bilginlerini zikretmektedir. Örneğin felsefeden yararlanmışsa, "filozoflar (ehl-i hikmet) demişlerdir ki"; anatomiden yararlanmışsa, "anatomi (teşrih ilmi) alimleri (ehl-i teşrih) demişlerdir ki"; tıp ilminden yararlanmışsa, "tıp bilginleri (ehl-i tıp) demişlerdir ki"; matematikten bahsediliyorsa "matematikçiler demişlerdir ki"; geometriden bahsediliyorsa, "geometriciler demişlerdir ki"; kelamî bir konudan bahsediliyorsa "mütakellimler demişlerdir ki"; birden fazla alandan yararlanmışsa, örneğin "filozoflar ve astronomlar söz birliği etmişlerdir ki" ve "astronomlarla geometri bilginleri söz birliği ile demişlerdir ki" gibi ifadelerle konuya girmektedir. Gerektiği yerde yararlandığı

Mukaddimesi, genel İslam bilgisi, dünya ve ahiret âlemlerinin özetidir. İlk kitap, âlemin durumu, eşyanın ve görüntülerin tafsilidir. İkinci kitap, şekiller bilgisi, bedenlerin terkibi ve insan nefsinin mahiyetidir. Üçüncü kitap, irfana ulaşma keyfiyeti, Allah'a varmanın hakikatıdır. Sonuç, âdap ve erkân bilgisi, dostların sohbeti, akrabalıklar ve komşuluklardır. Tertip ve tanzimi böyle yaptım ki, evvela mukaddimeden, açık âyetler ile sabit olan kâinatın acaip durumlarını özet olarak öğrenip, iki cihanın hallerinin garabetlerini yakinen bildikte; bütûn bir itimatla tam itikat edip, cümlelerin yaratıcısını ve düzenleyicisini bilesin. Büyüklük ve kudretini fikredip düşünesin. Bundan sonra birinci kitaptan Yaratıcının güzel sanatlarını âlemin ufukları içinde ayrıntılarıyla seyredip, cihanın sırlarına vâkıf oldukta; âlem insanın kabuğu, insan âlemin dili olduğunu bilip, cümleden âsûde olasın, kendi kendine gelesin. Bundan sonra ikinci kitaptan Yaratıcının kudretinin şaşırtıcılığını, kendi cisim ve canında toplu olarak görüp, büyük âlemde her ne varsa, hepsinin benzerini kendi vücudunda buldukta; vücudun bir küçük âlem olduğunu bilip, kendi nefesine gelesin. Nefisler âleminde, Mevla'yı temaşa kılasın ve kendi ruhunu, vücudunun ikliminin sultanı bilip, kadr ve kıymetine vâkıf olup, nefsi tanıma mertebesini bulasın; kendi âleminde sultan olasın. Bundan sonra üçüncü kitaptan kalblerin evirip çeviricisi Allah'ın acaip ilhamlarını, garip tasarruflarını, zat ve sıfatının kalblere yakınlığı, en büyük âlem olan gönülde kesin bilgiyle bilip, masivadan (Allah'dan başkalarından) âzat olup, her şeyi unutup, her şeyi çekip çevirici bir onu buldukta; vahdet, âlemine erip, o tek ve yegâne Allah'ın birliğini basiretinle katiyetle görüp, Allah'ı tanıma devletine eresin. Allah'a yakınlığın saadetini kesinlikle bilip, hududunu koruyup kollayarak, Hüda'nın yaratıklarına sevgi ve şefkatle, kalblerin sevgilisi oldukta; selametle toplumu gönlünce bulasın. Rahatla âlemin azizi olasın. Çünkü bu kitab-ı şerifte nizam, bu güzel üslup üzere tamam olup, alıcı gözüyle mütalaa edenleri, Mevla'nın âyetlerinin hakikatini bildirmiştir. Bu kitabın adı "MARİFETNAME" olup, bitiş tarihi: Binyüzyetmiş, yetmişdir." (1170 H./1756 M.)

veya görüşlerine başvurduğu şahısların isimlerini de belirtmektedir.

Konulara yaklaşım biçiminden “ilmî bir zihniyet”e sahip olduğu anlaşılan İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de (1981: 87, 88, 595) ilimleri din ilimleri ve müspet ilimler olarak ayırır da bilginin temelini, aslında marifetullah'ı, Allah'ı bilmeyi koymakta; fakat Allah'ı bilmek için müspet ilimlerin bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. O, bu ilim anlayışıyla bir anlamda din bilimleriyle pozitif bilimleri uzlaştırma, sentezleme yoluna da gitmektedir (Bingöl, 1993: 16-17; Çağrıcı, 2000: 308). Bunu yaparken İbrahim Hakkı (1981: 87-88), müspet ilimlerin görüşleri doğrultusunda dinî nasların yorumlanabileceğini, başka bir ifadeyle müspet ilimlerin bulgularının dine aykırı olmayacağını ileri sürmektedir. Son tahlilde onun ilim anlayışı da genel varlık, tevhid ve kainat anlayışıyla paralellik arz etmektedir.

Marifetnâme'de bir çok konuyu, o konuyla ilgili şiirlerle süsleyen İbrahim Hakkı'nın bazı görüşlerinin, modern bilimler açısından reddedilebilmesi veya eleştiriye tâbi tutulabilmesi mümkünse de, ilim adına ortaya koydukları, önemli hususlardır.

Genel Olarak Beden: “Beden Yapısının Genel Dili” ve Toplum

İnsanlar, sadece sözle, konuşarak iletişim kuramazlar. Sözle iletişimlerinin tamamlanabilmesi için bedene, bedenün işaretlerine, beden diline ihtiyaç duyarlar. Hatta söz olmaksızın sadece beden, çoğu zaman toplumsal iletişim ve etkileşimde söz sahibidir. Ruhla bir bütün olarak insanı meydana getiren ve insanın insan olarak görünmesinde de büyük bir rol üstlenmiş olan beden, dile gelmekte ve böylece bireyin hem kendisine hem de diğer insanlara mesaj vermesini temin edebilmektedir. İnsan, hayatı boyunca bilerek veya bilmeyerek beden dilini oldukça etkili bir biçimde kullanıma sokmaktadır. Denilebilir ki duygu ve düşüncelerin doğru anlaşılmasında esas olan, ağızımızdaki konuşma dili değil, beden dilidir (Batlaş-Batlaş, 2004: 13). Bu anlamda yaygın olarak kullandığımız beden dilinden başka ayrıca bedenün bir bütün olarak ifade ettiği dil vardır ki bu, mevcut çalışmada “beden yapısının genel dili” veya “genel yapısal beden dili” olarak isimlendirilmektedir. Belirtmek gerekir ki burada bilinen yaygın anlamıyla beden dili değil, her insan bedeninin bir bütün olarak bir anlamının olduğunu ifade eden ve dolayısıyla her insan bedeni-

nin diğer insanlar için bir anlam veya anlamlar bütününe işaret ettiğine atıfta bulunan söz konusu “bedenin yapısının genel dili” veya “genel yapısal beden dili” ele alınmaktadır. İbrahim Hakkı'da, bu anlamda her bedenin bütün azalarıyla birlikte genel bir dilinin olduğu ve bu dilin insanın huy, karakter ve ahlakını yansıttığı görülmektedir.

Kim nederse desin, insanlar arası ilişkilerde bugün dahi beden biçiminin, örneğin boyun uzunluğu veya kısalığının, şişmanlığın veya zayıflığın, başın büyüklüğü veya küçüklüğünün, boynun kalınlığı veya inceliğinin, el ve ayakların büyüklüğü veya küçüklüğünün, yüzün şeklinin, burnun uzunluğu veya kısalığının, dudakların biçiminin vs. etkili bir belirleyiciliğe sahip bulunduğu söylenebilir.

Beden gerçekten de insanın iç dünyasını ifade eder. Mevlânâ'nın dediği gibi (1985: III, 198) “beden, canın elbisesine benzer; bu el de canın elinin yenidir; bu ayak da can ayağının mestisi.”

İnsanlık tarihinde belki de en eski iletişim aracı olan beden, kendi dışındaki sosyal çevreyi hem etkiler, hem de ondan etkilenir. Duygu ve düşüncelerin bir yansıması olarak beden, insanların birbirleri hakkında fikir sahibi olmalarında, hüküm vermelerinde, tanımlamalar yapmalarında ve ona göre tavır belirlemlerinde etkili olur. Bedenin, bedenin duruşunun, iletişimin etkinliğini sağlayan en önemli unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Beden, bazı yönleriyle beden dilinin konusu iken, bazı yönleriyle *beden sosyolojisi*yle yakından ilgilidir. Bilindiği gibi Batı modernliği açısından önemli bir zaman diliminde beden hakkında ortaya konulan görüşler, bedenin temsilleri ve sosyal boyutlarıyla ilgilenen bir sosyoloji branşının, yani yeni bir bilim dalı olarak insan bedeniyle alakalı ilgi çekici araştırmaların yapılmasında büyük katkı sağlayan beden sosyolojisinin konularının sınırları içinde yer almaktadır. Bilindiği gibi bedenimiz üzerinde yoğunlaşan beden sosyolojisi, insanın fiziksel yapısı üzerindeki toplumsal etkileri, insan bedeninin toplumsal ilişki ve etkileşimlerindeki etkinliğini, kullanılabilirliği ve işlevselliğini, bireyin sosyalleşmesine katılımını, toplumsal değişme ve sosyal etkileşimlerin beden üzerindeki etkilerini, kültür-beden ilişkilerini, sosyal bir gerçeklik

olarak bedeni, hülâsa beden ile toplumun karşılıklı ilişkilerini inceler. Tabii ki beden sosyolojisinde öne çıkan inceleme alanı, bedenın topluma dünük yüzü, yani bedenın sosyal faktörler tarafından etki altına alınmasıdır (Giddens, 2000: 126, 144).

Aktif benliğin mekânı olan beden üzerine yorumlar belki de insanlık tarihi kadar eskidir. Felsefi ve ilmi planda konuyla Aristo başta olmak üzere Antik Yunan filozoflarının ilgilendiği bilinmektedir. Fizyonomi, firoloji, pathognomi, karakteroloji, personoloji gibi alanlar bedeni okumayla ilgili alanlardır.

Bedenle ve bedenden hareketle ahlâk, huy ve karakter hakkında yorumda bulunan çalışmalar, İslam düşünce ve ilim tarihinde çok erken dönemlerden itibaren başlar. Vesiletü'l-irfan, zübdetü'l-irfan, ilm-i kıyâfet, ilmü kıyâfet'ül-beşer, ilm-i sima, ilm-i feraset gibi isimlendirmeler (Çelebioğlu, 1979) adı altında beden ele alınır. Hatta bunlara şemail-i şerifi el alan çalışmaları da eklemek mümkündür. Bu bağlamda meşhur *Kıyâfetnâmeler* vardır. İmam Şafii'nin, Kindi'nin, Ebu Bekir Razi'nin, İbn Sina'nın, Fahreddin Razi'nin, Talib Ensari Dımışki'nin, Kuşeyri'nin, Muhyiddin İbn Arabî'nin, Kaşânî'nin, Derviş Abdurrahman Mirek'in, Hamdullah Hamdi'nin, Uzun Firdevsi'nin, İlyas bin İsayı Saruhanî'nin, Abdülmecid b. Şeyh Nasuh, Mustafa bin Evranos'un, Balizade'nin ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın çalışmaları bu çerçevede zikredilebilir. Denilebilir ki bu çalışmalar, bedenın sosyal boyutunu, bedenın sosyal hayattaki rolünü, iletişim boyutunu, beden-toplum ilişkisini, beden yapısının genel anlamını ele aldıkları söylenebilir.

Son çözümlemede “canlı dil” olan bedenın, gündelik hayatta, sosyal iletişimde, iktidar ilişkilerinde, sınıfsal ilişkilerde vs. oldukça etkili olduğu ve de istenildiği oranda bedenın sahibi ve toplum tarafından, toplumun farklı aktörleri tarafından etki altına alınabildiği söylenebilir. Konuya neresinden bakarsak bakalım, bedenın kendisi, sosyal hayatta önemli bir yere sahiptir.

MARİFETNÂME'DE BEDENİN “SOSYOLOJİ”Sİ

İnsan

Marifetnâme'de bedenın anlaşılması için İbrahim Hakkı Erzurumî'nin genel olarak insana nasıl baktığının bilinmesi gerekir. Zira o insana yüklediği anlama göre bir beden teorisi, bedenler-arası ilişki nazariyesi kurmaya çalışmaktadır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre (1981: 15) insan, Allah'ın yarattığı şeylerdeki bütün hakikatlerin ve mânâ aleminin bütün inceliklerinin kendisinde toplandığı müstesna bir varlıktır. İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'nin önsözündeki ifadesiyle (2005) “(Allah) bütün cihanı insan için, insanı da kendisinin bilinmesi için var edip; eşyanın hakikatiyle mânâların inceliklerini hep insanda toplayıp, ortaya çıkarmıştır. İnsan ruhunu, "Câmi" ismine sûret yapmış, onu emânetlerin yüklenicisi ve sırların mahalli kılmıştır. Alemin bütününde olan nice bin hikmetine, âlimleri vâkıf eylemiştir. Cihan kitabının her bir harfinden, marifetinin belirtilerini mütalaa edenleri ârif eyleyip, gönül âlemine dalan kullarını, kendi huzurundaki Kâbe'de ibadet edici eylemiştir.”

İbrahim Hakkı (1999: I, 402), filozofların görüşlerinden hareketle insanın değeri ve üstünlüğü hakkında şöyle demektedir:

Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Alemi bu kapıda yaratan ve takdir eden hakîm ve kadîr Allah'ın, kendi benzeri olan insan âlemini, en güzel şekil üzere olduğu surette tasvir edip; ruh üflemeyle süslemiş ve nurlandırmıştır. Hayvan cinsinde bu insanı güzellik ile en güzel ve en mutedil kılıp, nutuk ve beyan ile en faziletli ve en mükemmel kılmıştır.

İbrahim Hakkı Hazretleri, *Marifetnâme*'nin, önsözünde belirttiği gibi (1981: 16), ikinci fenninde insan bedeninin yapısını genişçe açıklamıştır. İbrahim Hakkı'ya göre insan, beden ve ruhunda Allah'ın kudretinin akıl almaz büyüklüğünü, büyük alemdeki her şeyin misalini vücudunda görerek, vücudun küçük bir alem olduğunu anlayıp kendi nefsinde Hak Teala'nın açık alametlerini seyredecek, vücudunun sultanı olan ruhun kıymetini anlayıp marifet-i nefis mertebesini bularak kendi âleminde sultan olacaktır.

Görüldüğü gibi İbrahim Hakkı Erzurumî, son tahlilde insanın değerinin çok büyük olduğunu, kainattaki her şeyin insan vücudunda temsil edildiğini ve dolayısıyla insanın kendini anlamasıyla ancak kainatı ve Yaratıcı'yı anlayabileceğini ifade etmektedir. İbrahim Hakkı için insanın kendisini tanıması o kadar hayatidir ki Allah'ı tanımak isteyen birinin mutlaka kendini tanıması gerekmektedir. Ona göre (1999: I, 310; 1974, I, 32) asıl maksat, Allah'ı tanımadır. Bir kimse bedeninden, nefsinin idrak etmeksizin, Alemlerin Rabbini tanıma davasını gütse, boşuna kü-

rek çekmiş olur; böyle bir kimsenin durumu, kendi yiyeceği ve içeceği olmayıp ta beldenin fakirlerini toptan ziyafete davet eden müflisin durumuna benzer. O halde herkes, önce kendi nefsinin bilmeye, sonra Rabbini bilmeye yönelmelidir.

“Beden Yapısının Genel Dili”

Marifetnâme'de bedenle ilgili bilgi ve görüşler, İbrahim Hakkı'nın (1999: I, 309) “bedenlerin aynası” dediği anatomi ilmine ayrılan kısımda ortaya konulmaktadır. Bu kısım, *Marifetnâme*'nin II. Fennini (1251: 159-257) oluşturmaktadır. İbrahim Hakkı (1981: 16), bu kısımda anatominin verilerinden hareketle insan bedeninin yapısını etraflıca açıkladığını ifade etmektedir. İbrahim Hakkı (1251: 159; 1999: I, 309-310), beden ve insan bedenini ele almaya geçmeden de öncelikle (kitabın söz konusu kısmının “Fevâid-i İlm-i Teşrihi İcmalen Bildirir” başlıklı ilk maddesinde-nev'-i evvelinde) anatomi (teşrih ilmi) ilminin faydalarından bahsetmeyi gerekli görmektedir.³

³ İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle (1251: 159; 1999: I, 309-310): “(Ey aziz), malûm olsun ki, ehl-i hikmet (hikmet ehli-filozoflar), bedenlerin bileşimi ilmine: fenn-i teşrih ve fenn-i tesrih adını vermişlerdir. Bedenlerin ve ruhların sırlarına ve tavırlarına vakıf olmuşlardır. İmam Şafii (Rahmetullahi aleyh) Hazretleri: “İlim ikidir: Bedenler ilmi, dinler ilmi,” hadisi üzere, bedenler ilminin (anatomi) önemli ve lüzumlu ilimlerden olduğunu duyurmuştur. Şu halde anatomi, bir aziz ve leziz ilimdir ki, hakikatin hikmetine ermişlerin neticesi, mütehasıs tabiblerin sermayesi, yakine ulaşanların nefislerinin gıdası, din ve dünya hasletlerinin vesilesi, Mevla'yı tanımaya vasıta ve yardımcıdır. Zira ki, anatomi ilmini bilmeyen, tıptan, hikmetten ve kendini tanımaktan gafil, Hak'kı tanımaya ulaşmaktan uzaktır. Halbuki insanların çoğu onu bilmekte aldanmıştır. Eğer tahsil eden olursa da, tıpla mâhir olmak için eğilir. Ancak Allah'ı tanımak için onu tahsil eden metanet bulup, kendini tanımaya ve ondan Hak'kı tanımaya ulaşır. Şu halde eğer anatomiye mütalaa edip, yaratıcının kudretinin şaşırtıcılığını onda müşahede edersen, sana üç türlü faydası olur. Birinci fayda budur ki: Böyle bir bileşim eserini seyredip, bilirsin ki, bunun gibi bütün eşyanın benzerlerini toplayıcı olan muhtasar binayı ve süslü şekli; en mükemmel nizam ve en güzel yaratılış ve intizam üzere yaratan Hallak-ı zü'l-Celal'de acz ve kusur tasavvuru muhal iştir. Şu halde ondan, hakîm olan Yaratıcının kudretini kesin ilimle bilirsin. İkinci fayda budur ki: Bunculeyin faydalı, anlayışlı ve süslü bileşiği icat eden yorulmaz Yaratıcı'da ilmin kemali olmamak ne ihtimaldir. Şu halde ondan yaratıcı olan Allah'ın alim ve hakîm olduğunu yakîn gözüyle mütalaa edersin. Üçüncü fayda budur ki: Hak Taâlâ'nın sana ondan çeşitli lütûf ve inayetlerini, şefkat ve merhametlerinin kemalini idrak edip, ondan Rabbinin seni, he an terbiye kıldığını yakın bir gerçeğe müşahede edersin. Zira ki Yaratıcı Taâlâ, bedenlerin bileşiminde, hikmetlerden, faydalardan ve zinetlerden bir kusur koymayıp, hepsini en

Marifetnâme yazarının bedene yaklaşımının temelinde dinî bakış açısının bulunduğunu da zikretmek gerek. İbrahim Hakkı'nın insan bedenini incelemesinde temel etken, Allah'ı tanıma ve O'na kulluk etme gayesidir. Çünkü İbrahim Hakkı'ya göre (1974: I, 46-49) Allah'ı tanımak için insan bedenini tanımak gerekir. Kendi ifadesiyle (1999: I, 17) "Öncelikle malum olsun ki, Hak Teala iki cihanı insanoğulları için ve insanoğullarını da ancak kendisini tanımaları için yarattığını cümleye duyurmuştur. Nitekim lütuf ve keremiyle: "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım," buyurmuştur. Şu halde âlemin ve insanın yaratılmasından nihaî maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Bu ebedî devlet ve tükenmez saadet, her şeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır." Görüldüğü gibi *Marifetnâme*'nin müellifi için son tahlilde önemli olan marifetullah'tır, fakat Allah'ın bilgisine vakıf olabilmek için de bedeni bilmek elzemdir.

İbrahim Hakkı (ty.: III, 166, 175 vd.), "men arafe nefsehü fekad arafe rabbeh" (kendini bilen Rabbini bilir" hükmünü esas alarak insanın nefsini bilmesinin Allah'ı bilmek için gerekli

---

mükemmel yapmıştır. Alemlerin Rabbinin bu lütuf ve keremleri, sadece insana mahsus değildir. Belki onsekizbin âleme şâmilidir. Hatta atlar, kediler, canavarlar, kuşlar, sinekler, arılar, yılanlar ve karıncaların hayat ve bekasına, ziynet ve yaşayışına gerçek sebep olan; durumlarında hiçbir kusur koymayıp, hepsini kemal üzere tasvir ve tadil etmiştir. Nitekim İmam Gazali (Allah ona rahmet etsin): "İmkanlar âleminde daha bedii durum olamaz," buyurup, bu mânâyı duyurmuştur.

Şu halde anatomi, insan nefsini tanımanın anahtarıdır. Allah'ı tanımanın anahtarıdır. Ama nefsi tanımak, Hak'kı tanımaya nispetle, güneşten zerre, denizden damladır.

Beden bir bileşimdir ki, insan nefsi ona binmiş gibidir. Allah'ı tanımak, asıl maksattır. Şu halde bir kimse bedeninden, nefsini idrak etmeksizin, Alemlerin Rabbini tanıma davasını eylese, o kimse öyle bir müflise benzer ki; kendi yiyeceği ve içeceği olmayıp, beldenin fakirlerini toptan ziyafete davet eder. Herkese lazımdır ki, önce kendi nefsini bilmeye, sonra Rabbini bilmeye yönele. Ta ki muhabbete nâil ve sevgiliye ulaşıcı, muradını elde edici ola. Zira ki nefsi tanımak, Hak'kı tanımayı gerektirdiği gibi, Hak'kı tanımak dahi sevgisini gerektirir. Mesela güzel bir yazıyı veya fasih bir şiiri görüp okursan ve bunların yazıcısını bilip, ona sevgi duyup, onunla karşılaşmayı gönülden arzu edersin. O dahi sana dost olup muhabbet ve muvafakat eyler. Ey Allah'ımız, bizi kendimizi tanımayı ve kendini tanımayı nasip et. Sevginle rızıklandır. Ya Vedut, ya Allah, ya Rahman, ya Rahim!

olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ona göre (1999: II, 795-798) Allah, ayet ve hadis-i kudsîlerle insanları kendini bilmeye teşvik etmiş, kendini bilen Allah'ı bileceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber de aynı şekilde insanın kendini bilmesinin önemini belirtmiştir. Peygamber, Allah'ın Adem'i kendi suretinde yarattığını söyleyerek insanın kendini bilmesinin ne kadar hayati olduğunu ortaya koymuştur. Şu halde kendini bilen Rabbini bilir, kendini bilmeyen Rabbini bilemez. Bu bakış açısıyla İbrahim Hakkı yukarıda belirtildiği gibi (1999: I, 17), Allah'ı bilmek için kendini bilmek gerektiğini, kendini bilmek için de bedeni bilmek gerektiğini söylemektedir.

İbrahim Hakkı (1981: 147-148), bedeni bir tarafında görünen dünya ve diğer tarafında görünmeyen dünya olan duvara benzeterek onun aslında görünen ve görünmeyen boyutlarıyla pek çok şeye işaret ettiğini söylemek ister. O duvarın yenilenmesi ve tamiri, her gün yeme, içme ve uyku alışkanlığı ile olur. Duvarın veya bedenin kalınlığı içinde bin kadar boş çatlaklar ve değişik açılırları vardır ki; kemik boşlukları ve damarlara işarettir. O duvarın görünmeyen bölgesine bir ayna konulmuştur ki, o gönülden ibarettir. Onun billûr yüzü gayba yöneliktir ki, o durum insanî ruhtur. Billûrun arkası duvar içinde gölgelidir ki, onu gazap ve şehvet sarmıştır. Aynanın arkası o yalımlı lambanın mekânıdır ki, hayvanî ruh misalidir. Onun bekası fitili ile yağın kavuşması zamanıdır ki, onlar hararet ve ruhî rutubettir. O lambanın nuru, hisler ve kuvvetlerdir ki, duvarın açılırları ve yarıkları onunla aydınlanmıştır. O bütün azaların hayatıdır. O duvarın görünen bölgesinde beş penceresi açık olup, onlar beş ruhî dış duyudur. O aynanın yüzüne toz, duman konmuş ve her tarafını sarmışsa, ozaman ona yerinmiş ahlâktan keder, acı gelir ve kendi örtüsü altında kapalı kalır ki bu gibilerin ruhu, benlik, egoistlik perdesiyle örtülü şaşkın bir hal içindedir. (...)

İbrahim Hakkı'nın bu yaklaşımı kendisinden çok önce Mevlânâ tarafından da ortaya konulmuştur. Mevlânâ da (1985: IV, 349) gönlü aynaya benzetir.

Marifetnâme'de (1999: I, 416) bedenin en önemli ve en genel işareti, Allah'ın kudret, azamet ve ince sanatıdır. Allah Teala, insanda bu kadar güzel ve estetik bir beden var ederek kendisinin yücelik ve sanatını insana göstermek istemektedir;

İnsan, hem kendi bedenine hem de diğer insanların bedenine bakmak suretiyle Allah'ın kudret, azamet ve güzel sanatını görebilir. İbrahim Hakkı'ya göre (1999: I, 399) örneğin insanın başının bütün organlardan üstte oluşunun öncelikli göstergesi, yüce ve hakim Allah'ın kudreti ve sanatıdır. Başka organlar ve genel olarak bütün beden için aynı şeyleri söylemek mümkündür (İbrahim Hakkı, ty.: III, 152)

İnsan Bedeninin Ayrıcalıklı Yeri

İbrahim Hakkı Erzurumi'ye göre (1999: I, 398) insan bedeninin diğer bedenlere kıyasla ayrıcalıklı bir yeri dir.⁴ *Marifetnâme*'nin yaklaşımında (1999: I, 402) bütün cisimlerin en güzel duranı, en dayanıklısı, en tamı, en önemlisi, en doğrusu, en güzeli, en sağlamı, en olgunu ve en güzeli insan bedeninin olduğunun delili, "İnsan, Rabbin binasıdır. Onu yıkan mel'undur" Hadis-i Şerifi'dir. Nitekim Hak Taâlâ Kitab-ı Kadîm'inde: "Hakikaten biz, insanları şan ve şeref sahibi kıldık, karada ve denizde taşıdık ve onlara hoş rızıklar verdik. Kendilerini, yarattıklarımızdan çoğundan gerçekten üstün kıldık," (17/İsrâ, 70) buyurmuştur. O halde, bu insan türü bütün âlemin mahdum ve mükerremi, yaratıkların çoğunun en faziletli ve muhteremi olduğunu cümleye duyurmuştur. İnsanı en güzel şekilde yaratan Allah münezzehtir. Yaratıcıların en güzeli Allah, ne Yücedir.

⁴ Onun şu sözleri (1999: I, 398) bu görüşünü ortaya koymaktadır: Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Cihanın yaratıcısı, insan bedenini kâmil bir güzellik üzere en latif cisimler ve en güzel şekiller kılmıştır. Onun uzuvlarının uygunluğu bir merteye letafet, nezaket ve melahat olmuştur ki, onun vasıflarında nutuk ve açıklama âciz kalmıştır. Onun pâk ruhu, anlayış ve ferasetle, ilim ve hikmetle öyle dolmuştur ki, sonsuz bir deniz olmuştur. Güzel suret ve olgun siretle güzel bahçe ve fasih lehçe ile cihana benzersiz gelmiştir. Güzel yürüyüş, şirin söz, güzel eda ve latif sada ile âlemin aklını almıştır. Çekici güzellik ve tatlı can ile cihanın sevgilisi, irfan ehlinin rağbet edileni olmuştur. Onda aşıklara nice hâlet gelmiştir.

BEYT

Serv-i kadlerde olan şive-i reftarındır
Gonca-i femlerde olan lezzet-i güftarındır.

(Servi boylarda olan gidişinin şivesidir. Gonca ağızlarda olan sözlerinin lezzetidir.)

Marifetnâme'nin bir yerinde (1999: I, 311; 1981: 253-254) *insan bedeninin cihanın özü* olduğu ve insan bedenindeki her bir organın bir hikmetinin olduğu ifade edilir.⁵ İbrahim Hakkı Erzurumî, başka bir yerde (ty.: III, 167-170, 173-176), insan bedeninin alemin bir kopyası veya minyatürü olduğunu ve dolayısıyla aslında bedeni ve ruhuyla insanın büyük alem olduğunu, alemde var olan şeylerin benzerinin insan bedeninde de bulunduğunu, insan bedeninin cihan, zaman ve mekan olduğunu vurgulamaktadır.

İletişimsel Olarak Beden

İnsan bedeninin, *Marifetnâme*'de bedenler-arası bir iletişim aracı olarak ele alındığını görmek mümkündür. Erzurumlu İbrahim Hakkı, önce genel olarak organların anatomik yapısını izah ederken bazen bedenle, beden yapısındaki özelliklerinin anlamıyla insanlar arasında iletişimin ve sosyal etkileşimin yapısal olarak nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışır. Nitekim hikmet ehli-

⁵ “Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: İnsanın en büyük rûknü kalbi, en küçük rûknü kalıbıdır ki kalbin kabuğudur. Nitekim insan bedeni, cihanın özüdür. Bunun gibi insan kalbi, bedenlerin özüdür. Şu halde özlerin özü olan gönül, Rahman'ın evidir. Astronominin anatomiye yardımı olduğu gibi, anatomi dahi kalb ilmine yardımcı ve yol göstericidir. Zira ki, beden yaratılışında o kadar acayip sanatlar, garip hikmetler, renkli süsler ve çeşitli hizmetler vardır ki, sınırlanamaz ve özetlenemez ve sayılamazdır. Açık ve gizli olan azanın her birinde nice faideler vardır ki, halkın çoğu onlardan habersizdir. Mesela insanda nice yüz adet kemikler ve nice yüz adet sinirler ve nice yüz adet damarlar ve nice yüz adet ihtiyarî hareketler konulmuş ve tertip kılınmıştır. Her biri bir başka yapıda bir başka sıfatta, bir başka hizmette ve bir başka harekette bulunmuştur. Her biri bir başka yararlı iş için yaratılmıştır. Yakinen anlarsın ki, hepsi topluca kaleme alınmıştır.

Nazm

Muin etti bu mânâyı hüccet burhân
Ki zübde-i dü-cihândır hazret-i insân
Hezâr kerre sana bu sözü dedim tahkîk
Ki kendi kadrini bil ey hülâsa-yi devrân
Bilinse meşreb-i irfân hayat-ı cân bulunur
Ki ayn-ı âb-ı hayât oldu meşreb-i irfân

(Muin olan Allah bu mânâyı hüccet ve bürhan etti;
Hazreti insan iki cihanın zübdesidir.
Sana bin kere bu sözü dedim;
Ey devranın özeti, kendi kadrini bil.
İrfanın meşrebi bilinse, hayat ve can bulunur.
Ab-ı hayatın gözü irfan meşrebi oldu.) (1999: I, 402)

nin, yani filozofların görüşlerinden yararlanarak insan türünün itidal üzere dik kılınması, ayakta durması ve iki ayağı ile rahatça yürümesinin, onu tadil etmek için olduğunu ifade etmektedir (İbrahim Hakkı, ty.: III, 150; 1981: 327; 1999: I, 400; 2005). Burada dikkat edilirse, insanların, bu şekilde estetik olarak ayakta durabilmesi ve yürüyebilmesi nedeniyle elde ettikleri üstünlükten dolayı, birbirleriyle insanî temelde bir ilişki geliştirebileceklerine işaret vardır.

İbrahim Hakkı'nın buna benzer bir yaklaşımını, omuz ve kolun yapısının izahında da görebiliriz. Kendi ifadesiyle (1999: I, 400) "iki omuz ve iki kolun bu şekil ve yapıda kılındığı, ahbabı sineye çekip, kabul etmek içindir." Bu ifadelere göre insanların omuz ve kollarının şu anki şekliyle olması, insanların sevdiklerini kucaklayıp sevebilme ve öpebilmeleri içindir (İbrahim Hakkı, 1981: 327; ty.: III, 151). Görüldüğü gibi burada da bedenin asli yapısına göre "bedenin genel dili"ne dayalı bir iletişim söz konusu edilmektedir.

Marifetnâme'de (1251: 210-211; 1999: I, 403) beden, öyle bir izaha tâbî tutulmaktadır ki bedensel özellikler, hem insanın kendi bedeniyle iletişiminde hem de insanların birbirleriyle iletişiminde belirleyici olmaktadır. "Kıyâfet-i Eşkâl-i 'Azây-i İnsana Fehm u Ferasetle Nazarın Dil ve Cana Olan Emn u Selametten ve Lutf u Kerametten Bildirir" başlığı altında konu şöyle ele alınmaktadır.

Lakin (Allah) efrad-i Benî Ademi suret ve sirette birbirine muhalif ve muğayir etmiştir. Sonra lütûf ve inayetiyle hikmetinin hakikatlerini ve sanatının inceliklerini bu insan âleminde açıklayarak ortaya çıkarıp; sureti sirete, azayı ahlâka âlamet ve nişan etmiştir. Ta ki önce insan kendi kıyafetinden kendi vasıflarını tamamiyle bilip, ihtimamiyle ahlâkını güzelleştirsin. Sonra akranı ve yârânı kıyafetlerine anlayış ve ferasetle bakıp, her birinin zatında gizli olan durumlarına ve ahlâkına vâkif ve muttali oldukta; onlara ya ahlâkınca rağbet ve muhabbetle muamele etsin veya aklınca iyi idare ile geçinip gitsin. Veya hepsinden uzlet edip, emniyet ve selamete, izzet ve rahata yetsin. Ne kimseden incinsin, ne kimseyi incitsin. Gönül boşluğuyla tenha oturup, yatsın.

(NAZM)

Cihan bağında ey âkil budur makbul-i ins u cin

Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

Hadis-i şerifte: "Hayrı, güzel yüzlüler yanında arayın," buyurmuştur. Yani gökçek insandan güleç yüz ve şirin söz görülüp, işitildiğini; güzel huylar ve yahşi işler vücuda geldiğini herkese duyurmuştur.

(BEYT)

Kim ki hikmetle nâsa kıldı nazar

Her işi mukteza-yı zat sezer

(Hikmetle insanlara bakan, her işi zatı gereğince sezer.)

Hak Taâlâ kemal-i keremiyle: "De ki, herkes kendi mizaç ve meşrebine göre davranır" (17/İsrâ, 84) vaad ve müjdesini işaret buyurmuştur. Şu halde herkese karşı gafur, halim, cevat, kerim, rauf ve rahim olduğunu lafzıyla duyurmuştur. Zira ki herkesin kendi laykını işlediğini, herkes görmüştür.

Bu satırlarda görülmektedir ki *Marifetnâme*, beden, hem bireyin kendisi hem de insanların birbirleri için dil ve göstergelerinin olduğunu ileri sürmektedir. "Sureti sirete, azayı ahlâka" diyerek insan davranış, huy ve ahlâkının bedenlerden anlaşılabilirliğini, zira beden insanın gidişat ve ahlâkının alamet-i farikası olduğunu belirtmektedir. Burada ve daha başka yerlerde İbrahim Hakkı, insan bedeninin bir bakıma "yasa"larını ortaya koymaya çalışarak iyi bir davranış ve güzel ahlak için insan davranışlarını anlamamanın, ön-kestirebilmenin ve de değiştirebilmenin yolunun bedeni anlamaktan geçtiğini göstermek istemektedir. Bunu yaparken de "Ta ki önce insan kendi kıyafetinden kendi vasıflarını tamamıyla bilip, ihtimamıyla ahlâkını güzelleştirsin" diyerek kadercı bir yaklaşıma sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Şu halde burada bizi ilgilendiren husus, bedenden hareketle insanın huy, ahlâk ve kişiliği hakkında bir fikre veya bilgiye kavuşmasından ziyade bedenlere göre iletişim kurulması ve bedenlere göre insanlara yaklaşılmasıdır. İbrahim Hakkı, kendisinden önceki kıyafet ilmi ile meşgul olanların yaptığı gibi insanların bedenlerine göre huy, ahlâk ve kişiliklerini anlamamanın mümkün olacağını belirtmektedir; ancak farklı

olarak insanın bedenlerinin değişebileceğini, zira iç dünyalarının değişebileceğini iddia etmektedir.

Olaya ayetle (17/İsrâ, 84) yaklaşarak bedenle ilgili izahına dinî bir temel de bulmaya çalışan İbrahim Hakkı, anlaşılmaktadır ki, “her beden bir genel dili” bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu “genel beden dili”, insan ve toplumun çabasıyla değişebilmektedir. Burada dış görünüşten, vücudun genel görünüşünden huy, ahlâk ve kişilik tespitinin bir Kur’an ayetine bağlanması oldukça ilginçtir.

Marifetnâme'de “genel yapısal beden dili”nin toplumsal ilişkiler açısından bir analizini görmekteyiz. İbrahim Hakkı Erzurumî, yukarıda verilen metinde yer alan “Sonra akranı ve yârânı kıyafetlerine anlayış ve ferasetle bakıp, her birinin zatında gizli olan durumlarına ve ahlâkına vâkîf ve muttali oldukta; onlara ya ahlâkınca rağbet ve muhabbetle muamele etsin veya aklınca iyi idare ile geçinip gitsin. Veya hepsinden uzlet edip, emniyet ve selamete, izzet ve rahata yetsin. Ne kimseden incinsin, ne kimseyi incitsin. Gönül boşluğuyla تنها oturup, yatsın.” sözleriyle sosyal hayatın, bir uzlaşma, birbirini anlama temelinde inşa ve idamesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. 17. İsrâ, 84 ayetine yaklaşımında da toplumda insanların birbirlerinin bedenlerini bilmelerinin, anlaşmaları ve sağlıklı iletişim kurabilmeleri için gafur, halim, cevat, kerim, rauf ve rahim olan Allah'ın lütfu olduğunu belirtmekle aynı noktaya işaret etmektedir.

Bu yaklaşımıyla İbrahim Hakkı, aslında *bedenler arası mesafelerden* de söz etmiş olmaktadır. Bilindiği gibi mesafe, insanların birbirleriyle ilişkilerinde yakınlığı ve uzaklığı gösterir (Batlaş-Baltaş, 2004: 113). Bireylerin diğer insanlara karşı koyduğu mekânsal mesafe, onlara karşı sahip olduğu duygularla ilgilidir. İnsan, kendisine yakın hissettiği kişiye doğal olarak daha az, uzak hissettiği kişiye daha fazla mesafe koyar. Bu durum hem aynı cinsiyete sahip insanlar, hem de karşıt cinsiyete sahip insanlar için geçerlidir.

Huy, Ahlak ve Karakter Göstergesi Olarak İnsan Bedeni

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*'de genel olarak bedenini yukarıdaki biçimde iletişimsel olarak ele aldıktan sonra bir tür fizyonomi (kıyafet ilmi) yaparak ve daha önceki felsefî, tasavvufî, psikolojik yaklaşımlardan da yararlanarak yüz biçimi ve bedenin ayrı ayrı azaları ile insan ahlâk ve karakter yapısı arasındaki ilişkiden bahseder. İbrahim Hakkı, bu konuda aslında satır aralarında orijinal denilebilecek noktalara işaret etmiştir. "Psikolojide büyük ölçüde İbn Sînâcî geleneği tekrar eden İbrâhim Hakkı'nın *Ma'rifetnâme*'de kişinin saç, göz, kulak, el, baş gibi organlarından ve dış görünüşünden hareketle onun ahlâk ve karakter yapısı hakkında sonuç çıkarma yollarını gösteren bilgilerden oluşan kıyafet ilmi (physiognomy) konusuna ayırdığı bölüm İslâm ilimleri tarihinde bu alanda yapılmış çalışmalar içinde özel bir yere sahiptir." (Çağrı, 2000: 308). *Marifetname*'ye göre (1999: I, 403) Allah insanı en güzel şekilde süsleyip nurlandırmıştır. Bunun yanı sıra insanları şekil ve karakter olarak değişik yaratmış; biçimi karakterin; organları da ahlakın belirtisi kılmıştır. Böylece insan önce kendi görünümünden kendi özelliklerini anlayarak büyük bir ihtimamla ahlakını güzelleştirir. Daha sonra yakınları ve dostlarının dış görünüşlerine fehm ve ferasetle bakarak onların iç hallerine ve ahlaklarına vâkıf olabilir. Onlara ya ahlaklarına göre rağbet ve muhabbetle muamele eder, veya aklınca idare edip geçinip gider.

Görüldüğü gibi İbrahim Hakkı, insan vücudunun dış görünüşünün, insanı ele verdiğini, insanın huy, ahlâk, karakter ve diğer özelliklerine göndermede bulunduğunu iddia etmektedir. Burada hemen *Marifetname* yazarının *katı fatalist* olduğu gibi bir yargıya varmamak lazımdır; çünkü kendisi (ty.: III, 166-167; 1999: I, 403) zaten insanın kendi davranışlarını değiştirebileceğini ve dolayısıyla kendi bedenini değiştirebileceğini söylemektedir. Esasen bu görüşüyle Erzurumlu İbrahim Hakkı, kişinin kendisinin ve doğrudan veya dolaylı olarak toplumun insan bedeni üzerinde etkili olabileceğini de söylemiş olmaktadır.

İbrahim Hakkı, insan bedeniyle ilgili genel yaklaşımını teorik planda ortaya koyduktan sonra uygulamalı olarak da çeşitli beden örneklerinin huy, ahlak ve karakter özelliklerini zikretmektedir. İkinci Fennin dördüncü bab, beşinci fasıl, dördüncü

nev'inde "Baş ve Boyun Uzuvarının Kıyafetini Bildirir" başlığı altında (1981: 329-331) baş ve boyun biçimlerine göre insan bedenleri üzerine nazm şekliyle uzun bir açıklama yapmaktadır.

Aynı şekilde aynı kısmın beşinci nev'inde "Bedenin Diğer Uzuvarının Kıyafetini Bildirir" başlığıyla (1981: 332; 1999: I, 406-410) yine nazm şeklinde çeşitli beden örneklerini ele almaktadır. Aynı kısmın altıncı nev'inde "Kadınların Güzellik Alametlerini ve Güzellik Çizgilerinin Delillerini Bildirir" başlığıyla (1999: I, 410-413) kadınların bedensel özelliklerine göre huy, karakter ve ahlak özelliklerini tespit etmeye çalışmaktadır.

İbrahim Hakkı (1999: II, ; ty.: III, 170-171), kötü ahlâkın insanı hayvanlara benzer kıldığını da belirtmektedir.⁶ Bu benzetmeyle İbrahim Hakkı Erzurumlu, insan bedeninin, ahlâkına, huy ve karakterine göre çeşitli kalıplara girebileceğini, çeşitli biçimlerde görünebileceğini, çeşitli hayvanlara benzeyebileceğini söylemek istemektedir.

⁶ İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle (1999: II, ; ty.: III, 170-171), "Ey aziz, malûm olsun ki, ârifler demişlerdir ki: âlemde insan ahlâkı, türlü hayvanların şekil ve suretlerinin benzer ve misalleri, insan nefsinde de vardır ki, hayvanî kötü ahlâklardır. Meselâ kibir sureti, kaplana benzerdir. Tasallut sureti, aslana benzerdir. Haset sureti, kurda benzerdir. Nitekim hazreti Yakub aleyhisselam evladının hazreti Yusuf aleyhisselama olan hasetlerinden, ayrılık olayından önce, rüyasında, yedi kurt suretinde Yusuf aleyhisselamın üzerine hamle ile hücum eder görmüştü. Onun için çocukları ona: Onu bizimle gönder, dediklerinde, onlara: Onu kurt yemesinden korkarım. demesiyle bahane buyurmuştu. Şu halde, gönülde gazap sureti, köpektir: hile sureti, tilkidir; gaflet sureti, tavşandır; ferce yönelik şehvet sureti, eşektir; arkadan yaklaşma sureti domuzdur; midevî şehvetin sureti, koyundur; oburluk şehvetini sureti, inektir; tama sureti, karıncadır, cimrilik sureti, faredir; kin sureti, beyaz devedir; vecdin sureti, kırmızı devedir; düşmanlık sureti, yılanıdır; ezânın sureti, akreptir; vesvese sureti, sarı arıdır ve diğer ahlâk suretleri, sair hayvanların şekillerine benzerdir. Hatta kötü ahlaktan birine galip olan gönül, rüyada kendini o surette olan hayvana dahi galip görür. Mesela ferce yönelik şehvete üstün gelen kimse, rüyasında bile eşeğe binici olur. Eğer mağlup ise, kendini eşeğin altında bulur. Diğer ahlaklar dahi bu kıyas ile malûm olur. Çünkü insan, dolayıcı berzah ve her şeyin ortaya çıktığı yerdir. Bu durumda, bütün hayvan suretleri ve kâinatın şekilleri, insanın içinde ve dışında suret bulup, şekillenmiştir. Gereğince meydana gelmiştir. Ahlakını güzelleştiren gönül, ayna gibi safia olup, her şeyi kendinde bulmuştur. Safi olmayan gönül, uyku halinde rüya ile geçmiş ve gelecek işlerden haber almıştır; ya misal ile veya tabir ile bilmıştır. Anlaşılması güç olan rüya, bu manzume ile açık olmuştur."

İbrahim Hakkı'nın bedeninin insan karakter, huy ve tabiatını ifade ettiği biçimindeki görüşü, Batı'da çeşitli yaklaşımlarla benzerlikler göstermektedir. Bazı teoriler, fizikî özelliklerle şekil bozukluklarının kişinin şeytanî niteliklerini gösterdiğini ileri sürmüştür. Nitekim Ortaçağ'da kanunlar, suç zanlıları arasında en çirkin olanın suçlu olma ihtimalinin fazla olduğunu belirlemiştir. İlk olarak Giovanni Battista Della Porta (1535-1615), insan fizyonomi okulunu kurarak, insan davranışları ile yüz özellikleri arasındaki ilişkileri ele almıştır. Della Porta'ya göre hırsız, geniş dudaklı ve sert bakışlıdır. Della Porta'nın görüşleri aşağı yukarı 200 yıl sonra, İsveçli Johann Kapsar Lavater (1741-1801) tarafından tekrar ele alınmıştır. Tüm bu görüşler Fransız Joseph Gall (1758-1828), Johann Kapsar Spurzheim (1776-1832) ve Charles Caldwell (1772-1853) tarafından ayrıntılı olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Onların yaklaşımına göre, beyin dokusu ve hücreleri ile beyindeki girinti ve çıkıntılar, insan davranışını düzenler.

Denilebilir ki beden yapısı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler konusundaki düşünceleri ilk sistemleştiren Gall'dir. Frenolojinin (kafatası bilimi) kurucularından Dr. Gall, kişilik ile ilgili çeşitli özellik ve fonksiyonların beyinde belirli merkezleri olduğu şeklinde bir varsayımı kabul etmiş ve bütün beyinin topografyasını çıkarmıştır. Beyindeki bu merkezlerin iyi gelişmiş olması, bu özellik ve fonksiyonların kuvvetli olması şeklinde anlaşılmıştır. Beynin bu merkezlerinin kafatasına da etki yapıp, orada da bir takım çıkıntı veya girintilere yol açacağı tabii sayılmıştır. Kafatasındaki çıkıntı, düzlük ve girintilerin incelenmesi ile kişilik özellikleri hakkında fikir sahibi olunacağı belirtilmiştir. Buna göre kafatasının arka kısmında belirli bir çıkıntı olanların maddi zevklere düşkün; alınlarının yukarı kısmı çıkıntılı olanların ise, mal ve mülkiyet arzularının kuvvetli olduğu ileri sürülebilmektedir.

Biyolojik izah modelleri de insanın beden yapısıyla davranış özellikleri arasında ilişki kurmuştur. Meselâ Lombroso'nun öğretisinin çıkış noktası, genetik şarta bağlı suçluluk, yani doğuştan suçluluk idi. Her şeyden önce Lyon okulu olmak üzere yöneltilen yoğun eleştiri üzerine, Lombroso'nun kendisi bile doğuştan suçluluk teorisini yumuşatmış ve keşfedilen suçluların yarısının doğuştan suçlu olmadığını itiraf etmiştir. Fakat yine de suçluluğun biyolojik temelli izah teorisini temsil etmeye devam etmiştir. Hiç kuşkusuz suçluluk, bu şekilde kalıtsal değildir, kalıtsal ola-

rak olarak geçmez, kişiyle birlikte doğmayan bir davranıştır. Charles Darwin'in (1809-1882) etkisi altında kalmış olan Lombroso'ya göre suçlu, normal insanlara göre, en aşağı gelişim aşamasında duran atavistik (soya çeken) bir insandır. Lombroso, tek tek suçlulara gider; hemen hemen hırsız ve katillerin biyolojik işaretleri olduğunu iddia eder. Hırsızlar, çok hareketli yüz yapısı ve ellere sahiptirler, gözleri küçüktür, huzursuz, sıklıkla gözleri oynar (şaşı), kaşlar çatık ve birbirine yakındır. Ahlâksızlar, hemen hemen daima parlayan bir göze, ince yüze ve iri dudaklara sahiptirler. Genellikle ahlâksızlar ince yapıdadır, ara sıra kamburdurlar, onlardan bir çoğunun parlayan gözleri kısık sesleri vardır. Lombroso, katilleri, sabit, soğuk ve dik bakan, bazen kanlı gözlü, ince dudaklı ve köpek dişleri büyük şeklinde belirtmiştir.

Belirtmek gerekir ki Berlinli cezaevi doktoru Baer ve başka bazı Batılılar, bir çok noktada Lombroso'nun görüşlerini çürütme çalıştılar ve bunda başarılı da oldular.

Yine beden yapısı ile suçluluk arasında bağıntı görenlerden Hooton (1939), 14.000 hükümlüyü incelemiş ve şu morfolojik özelliklerin ortaya çıktığını tespit etmiştir: Uzun boyun, ince dudaklar, düşük omuzlar, kırmızı saçlar, küçük gözler, iri çene. Uzun boylular çalmaya ve öldürmeye, geniş yapıllılar dolandırıcılığa ve öldürmeye eğilimli idiler; kısa boylular hırsız, şişmanlar ise cinsel suçluydular (Timur, 2002).

Görüldüğü gibi konuya İbrahim Hakkı Erzurumlu gibi yaklaşan veya daha da öte giden Batılı bilgin veya düşünürler olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. İbrahim Hakkı'nın yaklaşımı, örneğin modern davranış bilimcilerinden Kretschmer ve Sheldon'un biyolojik yaklaşımıyla da benzerlik göstermektedir. Almanya'da Ernest Kretschmer (1888-1964) ve ABD'de William H. Sheldon (1898-1977), beden yapısı ile davranış bozukluğu arasında belirli bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir.

Ernst Kretschmer, *Beden Yapısı ve Karakter* isimli çalışmasında, Lombroso'nun düşünceleri ile bağlantı kurmuştur. Kretschmer, davranış ve beden yapısı üzerine, leptosom (astenik), atletik, piknik ve displastik olmak üzere dört tip belirlenmiş ve her tipin, belirli karakter özelliklerinden bahsetmiştir. Şüphesiz, Kretschmer'e göre, suçluluğun oluşumunun azalmasının sadece

beden tiplerine bağlanması doğru ve caiz değildir; belirleyici olan failin sâiki ve yaradılışıdır.

Kretschmer'in suç biyolojisi sistemindeki önemli noktalar şunlardır: Suçluların tamamında genel nüfustaki gibi aynı yapısal tiplerin dağılımı mevcuttur; hemen hemen %20 piknik, %40-50 leptosom ve atletik, %5-10 dyplastik ve %30'dan az karışık tipler bulunmaktadır; piknikler suçlular arasında genel nüfusta en az temsil edilenlerdir.

Kretschmer'in çalışmasının ilk baskısının (1921) tüm malzemesi, 1/3'ü mani-depressif ve 2/3'ü şizofren olmak üzere 400 vakaya dayanmıştır. Günümüzde uluslararası araştırma malzemeleri mevcut olup, sadece psikozlarla ilgili olanları 8000'in üzerinde vakayı kapsamaktadır. Ortaya konan metotta öncelikle piknik, leptosom(astenik) ve atletik olarak isimlendirilen bedenün üç tipi ortaya çıkar; bunlar kadınlarda ve erkeklerde bulunurlar. Üç tip, şizofren ve mani-depressif şekil alanına özel ve dikkati çekici tarzda dağılır. Bu tipler, her yerde sağlıklı insanlarda da bulunurlar ve onlarda hastalıklı yapı içermezler, bilakis belirli normal-biyolojik yapı ortaya koyarlar. Bunlar yanında, dyplastik tipler olarak bir araya getirilen özel küçük gruplar bulunur.

Piknik tipler, orta yaşlarda kafa, göğüs ve göbeğin kuvvetli enine gelişimi ve gövdenin yağlanma eğilimiyle kendini gösterirler; bunlar orta boylu, yuvarlak vücutlu, yağlı, el ve ayakları küçük, vücut kılları az olan kişilerdir. Ortalama piknik erkeklerde, uzunluk 167,8 cm'dir Açık yağlı yapı ortaya çıkar, ağırlıkları 68.0 kiloyu aşar; belirli yaşam dönemlerinde tek tük 100 kg üzereinde ağırlıklar ortaya çıkar; incelenenler içerisinde, 1.71 cm uzunluğunda ve 107 kg ağırlığında birisi vardı. Bununla birlikte, yaşlı kişilerde, kuvvetli karışıklığın sonucu olarak önemli aşağı ağırlıklarda vardır (bir olayda, 163:49). Orta yaşlardaki piknik dış görünüşünde, mani-depressif vakaların sıklıkla görünmesi önemlidir.

Leptosom (astenik-ince) tipler, ince yüz, sivri burun ve ince uzun şekille belirlenirler. Vücut ağırlığı, vücut uzunluğu karşısında geri kalmış olup; ortalama ölçü, 50,5 kg-168,4 cm'dir. Leptosom tipin yüzü, daha 19'uncu yaşta karakteristik şeklini kazanır ve ileri yaşlarda zayıflamayla daha da keskinleşebilir. Bu tiplerde omuz ve gövde dar, göğüs basık, kol ve bacaklar uzun, el

ve ayaklar ince uzun kemiklidirler. Asteniklerin bir kısmındaki biyolojik stigma, vaktinden önce yaşlanmadır.

Atletik tiplerin erkekleri, iskelet ve adale yapısının ve cildin kuvvetli gelişimi vasıtasıyla tanınırlar; omuzları geniş, beli ince ve kaslı olup, vücut uzunluğu ortalamanın üzerindedir; 1.80 cm üzerindeki uzunluk nadir değildir; çalışmalarda en uzun örnek 1.86 cm boyunda idi. Kadınların atletik tipleri de, şüphesiz belirli karakteristik sapmalarla erkeklere uyar. her şeyden önce yağlanma gelişimi sıklıkla engellenemez.

Bu beden tiplerinin genel karakter özelliklerine gelince: Piknik tip, dışa dönük, şen, rahat ve candandır, komplike bir tabiatı sahip değildir, uyum yeteneğine sahiptir. Leptosom tip, toplum dışıdır, çekingen yaşar ve derinde yapılanan sığ bir sudur. Atletik tip, ağır, canlı veya saldırganıdır. Üç ana yapı ve onların mizaçları ideal tiplerdir. Gerçekte biz karışık ve kesişmelerde buluşuyoruz. Yapı tipleri ve suçlu davranış arasındaki ilişkiler kriminolojinin ilgisini çabuk harekete geçirdi. Gerçekten de piknik tipin mani-depressif denilen hastalığı geliştirdiği; astenik ve atletik tipin şizofreni hastalığına tutulduğu ileri sürülmüştür. Mani-depressif psikozda, hasta, taşkın bir iyimserlik, neşe ve girişkenlik halinde bulunur; yada derin bir üzüntü ve kötümserlik içine düşer; suçluluk ve günahkarlık duyguları ile acı çeker. Bu iki hastalıklı ruh hali içinde gidip gelen çeşitleri vardır. Şizofrenide ise, hasta duygu kütlüğü ve gerçeklere karşı ilgisizlik gelişir; hayalindeki bir dünyada yaşar ve çeşitli saldırganlıklar gösterir.

Leptosomlar, hırsızlık ve dolandırıcılık suçlarında kuvvetle öne çıkarılarken, şiddet ve genel adabı aleyhine karşı suçlarda nispeten geridirler. Atletikler, şiddet suçlarında ağırlıklıdır; hem şiddet kullanılan mala yönelik suçlarda, hem de genel adaba karşı suçlarda diğer gruplara göre öne çıkarlar; dolandırıcılıkta çok azdır. Dayplastikler, genel adaba karşı suçlarda açık bir fazlalığa erişirler; mala karşı işlenen suçlarda da uygun bir sıklıkla temsil edilirler. Piknik tipler, bütün gruplarda, nüfus ortalamasının altındadır. Nispi sıklıkla dolandırıcılığa ve çok az derecede şiddet grubuna katılırlar.

Amerikalı Sheldon, beden yapısı ve kişilik ilişkisini farklı bir şekilde incelemiştir: Döllenme ile başlayan gelişimin ilk iki haftası germinal dönemdir ve bu süre içerisinde, sperm ile yumurta-

nın birleşmesinden ortalama dört-beş santim çapında bir disk meydana gelir. Bu dönemde, organizmanın çeşitli organlarının gelişeceği üç temel doku belirgin hale gelir: En içteki endoderm tabakasından sindirim, solunum ve kan dolaşımı gibi iç organlar; ortadaki mezoderm tabakasından iskelet ve kas sistemleri; ektoderm tabakasından ise, deri, beyin ve sinir sistemi meydana gelir.

Sheldon'a göre, embriyonun gelişimi seyri içinde, bu üç dokudan birisini belirleyici duruma geçerek, ona ilişkin kısımlarının belirgin olduğu vücut yapısı ortaya çıkar:

Ektomorfik beden yapısı, iç organları gelişmiş, yuvarlak ve kare şekline yaklaşık şişmen bir yapı; mezomorfik beden yapısı, iskelet ve kas sistemi gelişmiş, geniş omuzlu, ince belli, atletik ve güçlü bir yapı; ektomorfik beden yapısı, ince uzun, dikine oturmuş dikdörtgen şeklinde, uzun boylu ve zayıf bir yapı.

Her beden tipinin ayrı bir karakteri bulunur: Endomorflar eğlenmeden hoşlanan, neşeli ve arkadaş canlısı; mezomorflar saldırgan, cüretli ve dinç; ektomorflar ise, içe dönük, duygusal ve sinirli tiplerdir. Sheldon, Kretschmer'den farklı olarak, bu üç tip arasında kesin bir çizgi çizmemiştir. Her insanda, bunlardan bir miktar bulunabileceğini ve yedi birimli bir ölçek ile belirtilirse; uç örneklerin örneğin endomorfik tiplerin 7-1-1, mezomorfik tiplerin 1-7-1, ektomorfik tiplerin 1-1-7 olacağını, dengeli tiplerin ise, bunların 4-4-4 olacağını iddia etmişti. Sheldon, 200 suçlu ve 200 suçlu olmayan kişi üzerinde yaptığı araştırma sonunda, mezomorfik tiplerin suç işlemeğe daha elverişli olduklarını saptamış ve bunun nedeni olarak da, mezomorfik tipin saldırganlığı ile kendisini kontrolden yoksun oluşunu göstermişti. Ancak Sheldon, çevre etkilerinin önemini de belirtmişti.

Kretschmer ve Sheldon'un ortaya koyduğu beden tiplerinin karşılaştırılması şu benzerlikleri ortaya koymuştu: Sheldon'un endomorfik tipi, Kretschmer'in piknik tipine, Sheldon'un ektomorfik tipi, Kretschmer'in leptosomik tipine, Sheldon'un mezomorfik tipi, Kretschmer'in atletik tipine aşağı yukarı uyuyordu.

Sheldon'un görüşleri de, Kretschmer'in ki gibi, tüm kişiliği beden yapısı ile bazı kişilik özelliklerinin muhtemel ilişkilerine

bağlaması ve eğitim ile çevre etkilerini dikkate almaması nedeniyle sorunludur ve yetersizdir (Timur, 2002).

Bedende Baş ve Boyun Şekillerinin Huy ve Ahlâkla İlişkisi

Marifetnâme, insan bedenindeki baş ve boynun çeşitli şekillere sahip olduğunu ve şekillerden her birinin de insanın huy, ahlâk ve karakterine göndermede bulunduğunu savunmaktadır. İbrahim Hakki (1999: I, 403-407) filozofların görüşlerinden hareketle konuyu “Baş ve boyun uzuvlarının kıyafetini bildirir.” başlığı altında manzum olarak ele almaktadır.⁷

⁷ Erzurumlu İbrahim Hakki'nın kendi sözleriyle (1999: I, 403-407): “Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki:

Kim ki boyudur taval	Sade dil olur cemil
Kim ki boyudur kasir	Hilesi vardır kesir
Kim ki vasat boyludur	Akıl ve hoş huyludur
Kim ki saçı sert olur	Akılla cür'et bulur
Kim ki saçı nerm olur	Ebleh ve bî şerm olur
kim ki saçı sarıdır	Kibr ve gazab kârıdır
Kim ki saçıdır kara	Sabrı var onu ara
Kumral ise saç güzel	Sahibidir bî bedel
Saçı az olan latif	Oldu ârif ü zarif
Saçı çok olsa zenin	Fehmi az olur anın
Başı küçük akli az	Olsa ona deme raz
Başı büyük olanın	Aklı çok olur anın
Yassı ise fark-ı ser	Sahibi çekmez keder
Cild-i seri berk olan	Hayır eder etmez ziyan
Ekra'a olma yakın	Bed huy olur pek sakın
Cebhesi ziyk olanın	Zıyk ola hulki anın
Yumru olursa cebin	Sahibi zışt ve gabin
Cebhesi olan ariz	Bed huy olur çün mariz
Mutedil olsa cebin	Sahibini bil emin
Cebhesi bî çin olan	Kâhil olur bigüman
Çini uzundur fehim	Az ise olmuş kerim
Kaş arası çin olan	Gam yüküdür ol heman
Üznü kebir olsa bol	Cahil ve kâhildir ol
Üznü küçük uğrudur	Evsat olan doğrudur
İnce olan kaş ucu	Fitnedir işi gücü
Kaşta çok olan kılı	Mükesser olur gussalı
Kaşı açık doğrudur	Çatma ise uğrudur
İnce olan kaş ucu	Fitnedir işi gücü
Kaşta çok olan kılı	Mükesser olur gussalı
Kaşı açık doğrudur	Çatma ise uğrudur
İnce ka olur cemil	Kibre tavili delil

Kaşı mukavves olan
 Göz çukur olsa kalil
 Çeşmi küçüktür hafif
 Gözleri göktür lebib
 Çeşmi küçüktür hafif
 Didesi yumru hasut
 Çeşmi kıpık oldu şin
 Noktalı göz ok olur
 A'vere olma yakın
 Şaşıya etme nazar
 Çeşmi güleçtir güzel
 Vechi büyüktür alil
 Yumru olandır bahil
 Vechi arıktır muhil
 Vechi pek uzun olan
 Kim ki tireştir yüzü
 Vechi müdevver gerek
 Çün mütebessim olur
 Benzi kızıldır edib
 Benzi sarıdı alil
 Gözleri gök ışkırak
 Levni olan mutedil
 Enf eğer olursa dıraz
 Enf eğer olsa kasir
 Enf ucu ger ola top
 Enf ucu ağza yakın
 Sükbe-i enf olsa bol
 Olsa kulkul-i kanat
 Enfî kim olsa ariz
 Enfî o kim eğridir
 Ağzı küçüktür güzel
 Ağzı büyüktür şeci'
 Ağzı gibidir zenin
 Gunneli söz olsa ger
 Savt dakik er kişi
 Er kişi sesli zenan
 Sözde kim olsa seri
 Kim ki sesidir kaba
 Ses çatal olsa o can
 Handesi çok olsa ha
 Yüz güleç ve söz leziz
 Yufka ve ahmerdudak
 Şefe galiz olsa bil
 Dişleri iri olan
 Mutedil olan dişi
 Nükheti hoş olanın
 İnce zekanlı herif
 Ger zekan enli olur

Dilber olur her zaman
 Olmuş o kibre delil
 Çeşmi kızıldır şeci
 Lik ela gözlü edib
 Çeşmi büyüktür zarif
 Evsat olandır vedüt
 Bakışı süst oldu zîn
 Değmesi pek çok olur
 Zik bakan olmaz emin
 Kim sana eğri bakar
 Kirpiği zik bî bedel
 Kibre küçüktür delil
 Yassı olandır cemil
 Etlî olandır sakil
 Laf ile söyler yalan
 Telh olur ekser sözü
 Bedrden enver gerek
 Anı gören kâm alır
 Esmer olandır lebib
 Esvede mâil muhil
 Olsa ol ondan irak
 Hem ak olur hem kızıl
 Sahibidir fehmi az
 Havf olur onda kesir
 Sahibi olur turup
 Olan adamdan sakın
 Kibr ve haset dolmuş ol
 Cem' ola kah ve inat
 Şehvet iledir mariz
 Himmeto nun fikridir
 Lakin olur pür vecel
 Eğri olandır şeni'
 Heyet-i bız'ı onun
 Kibirten oldur haber
 Şehvet-i zendir işi
 Ekseri söyler yalan
 Fehmidir onun refi
 Himmeti var merhaba
 Halka eder bed güman
 Umma sen onda haya
 Olsa o candır aziz
 Sahibi anlar sebak
 Sahibi muğzip sakil
 İşler ol ekser yaman
 Sıdk ve safadır işi
 Hulki de hoştur onun
 Aklı da onun hafif
 Sahibi gılzat bulur

Mutedil olsa zekan	Akıl olur hem hasan
Lihye tavil olsa ger	Sahibidir bi hüner
Lihyesi sıktır sakil	Sohbeti eyler tavil
Riş i siyah ve kalil	Oldu zekaya delil
köse ki hiç rişi yok	Onun olur mekri çok
Olsa değirmi sakal	Sahibidir pür kemal
Olsa kafası ariz	Ahmak iledir ol mariz
Boynu olan çok dıraz	Rüştü onun olur az
İnce ki gerdan olur	Sahibi nâdan olur
Boynu galiz olsa ol	Ruz ve şeb olur ekül
Boynu olursa kasir	Cümlesi olur kesir
Boynu olan mutedil	Hayr iledir müşteğil
Her yeri evsat olan	Dilber olur bi gûman

(Boyu uzun olan güzel ve sâde dil olur.
 Boyu kısa olanın çok hilesi vardır.
 Boyu orta olan, akıllı ve hoş huylu olur.
 Saçı sert olan akıllı ve atilgan olur.
 Saçı yumuşak olan, ebleh ve arsız olur.
 Saçı sarı olan, kibirli gazalı olur.
 Saçı kara olan, sabırlıdır, onu ara.
 Saçı kumral ise güzeldir ve sahibi bedelsizdir.
 Saçı az olan lütüfkâr, bilgili ve nazik olur.
 Saçı çok olan kadın, anlayışsız olur.
 Baş küçük olanın akli azdır. Ona sır söyleme.
 Baş büyük olanın, akli çok olur.
 Başının tepesi yassı ise, sahibi kede çekmez.
 Başının derisi parlak olan, hayır yapar, ziyan vermez.
 Kele yaklaşma sakın, kötü huylu olur.
 Alnı dar olanın ahlakı da dar olur
 Alnı yumru olan, kötü ve aldatıcı olur.
 Alnı normal olanı, emin olarak bil.
 Alnı kırıksız olan, mutlaka tembel olur.
 Alnı uzun olan anlayışlı, az ise cömert olur.
 Kaş arası kırıksız olan, her zaman gam yüklüdür.
 Kulağı uzun ve bol olan, cahil ve tembeldir.
 Küçük kulaklı olan uğursuz; orta olan doğrudur.
 Kaş ucu ince olanın işi gücü fitnedir.
 Kaşının kılı çok olan, kırık ve gussalıdır.
 Kaşı açık olan doğrudur, çatma olan uğursuzdur.
 İnce kaş güzel olur; uzununu kibre delildir.
 Kaşı kavisli olan, her zaman dilber olur.
 Göz çukuru az ise, o kibre delil olmuştur.
 Siyah gözlü olan itaatli, kızıl gözlü olan cesurdur.
 Gök gözlü olan zeki, ela gözlü olan edib olur.
 Küçük gözlü olan, hafif; büyük gözlü olan zarif olur.
 Gözü yumru olan hasetçi, orta olan dost olur.

Kıpık gözlü olan, yaramazdır; bakışı tembeldir.
 Noktalı göz ok olur, demesi pek çok olur.
 Tek gözlüye yakın olma, sık bakan olmaz emin.
 Şaşıya bakma, çünkü sana eğri bakar.
 Güleç gözlü olan güzeldir, kirpiği sık olansa bedelsizdir.
 Büyük yüzlü olan illetlidir; küçük yüz kibre delildir.
 Yumru yüzlü olan cimridir, yassı olan güzeldir.
 Arık yüzlü olan borcuna sadık değildir; kalın ve etli yüzlü sevimsizdir.
 Uzun yüzlü olan, lafla yalan söyler.
 Yüzü sert olanın, çoğu sözü acı olur.
 Yuvarlak yüzlü olan, aydan daha nurlu olsa gerektir.
 Çünkü böyleleri mütebessim olur ve onu gören kâm alır.
 Benzi kızıl olan edib, esmer olan zeki olur.
 Benzi sarı olan hastalıklı, siyahımsı olan tevekkeli olur.
 Gözleri gök ve mavi olsa, ondan irak ol.
 Rengi normal olan hem ak, hem kızıl olur.
 Burun eğer uzun olsa, sahibinin anlayışı kıttır.
 Burnu kısa olan, çok korkak olur.
 Burnu ucu top olan, neşeli olur.
 Burnu ucu ağza yakın olan adamdan sakın.
 Burnu deliği bol olsa, o, kibir ve haset dolmuştur.
 Burnu kanatları hareketli olanda kahır ve inat toplanmıştır.
 Burnu geniş olan, şehvet düşkünüdür.
 Burnu eğri olanın fikri himmettir.
 Küçük ağızlı olan güzel, fakat çok korkak olur.
 Ağız büyük olan cesur, küçük olan kötü olur.
 Kadının tenasül uzvunun yapısı ağız gibidir.
 Genizden gelen söz, kibirden olsa gerek.
 İnce sesli erkek, kadına düşkündür.
 Erkek seli kadınlar çoğunca yalan söyler.
 Sözü seri olanın anlayışı yüksektir.
 Kaba sesli olanın himmeti vardır.
 Çatal sesli olan, sürekli halktan kuşkulandır.
 Gülmesi çok olandan haya umma.
 Yüz güleç, söz lezzetli olan, candır, azizdir.
 Yufka ve kırmızı dudaklı olan dersi iyi anlar.
 Kalın dudaklıların muzipliği ağırdır.
 İri dişli olan, çoğunca yaman işler yapar.
 Mutedil dişli olanın işi hoş ve doğrudur.
 Ağız kokusu hoş olanın, ahlakı da hoştur.
 İnce çeneli olanın aklı hafiftir.
 Enli çeneli olan, kaba olur.
 Çenesi normal olan, akıllı ve güzel olur.
 Uzun sakallı olan, hünersiz olur.
 Sık sakallı olan kabadır ve sohbeti uzatır.
 Siyah ve az sakal, zekaya delildir.
 Hiç kılı olmaya kösenin hilesi çok olur.
 Değirmi sakallının olgunluğu çoktur.

Bedende Baş ve Boyun Dışındaki Organların Huy ve Ahlâkla İlişkisi

Marifetnâme (1999: I, 407-410), baş ve boyun dışındaki organların kıyafetini, yani bedeniyle ona denk düşen huy ve ahlâkı “Kalan beden uzuvlarının kıyafetini bildirir.” başlığı altında manzum olarak zikretmektedir.⁸

Enli kafalı olan, ahmaktır.
Boynu çok uzun olanın olguluğu azdır.
Boynu ince olan, nâdân olur.
Boynu kalın olan, gece gündüz obur olur.
Boynu kısa olanın hilesi çok olur.
Boynu orta olanın işi hayır yapmaktır.
Her yeri orta olan, şüphesiz dilber olur.)

RUBAİ

Cehd eyle bir ârif-i dânyayı bul
Ya bir sanem-i latif ü ra'nâyı bul
Bu ikisinin biri nasib olmazsa
Evkatını zâyi etme tenhayı bul

(Çalış, bilgin bir ârif bul.
Ya bir latif sevgili ve güzel sözlüyü bul.
Bu ikisinin biri nasib olmazsa,
vaktini zayı etme, tenhayı bul.)”

⁸ “Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki:

Omuzu sivri olan	Düzd olur işler yaman
Eğri omuzlu kişi	Eğrilik olur işi
Kısa omuz eblehin	Düşkün omuz esfihin
Mutedil olan omuz	Sahibi anlar rumuz
Saidi eğri kasir	Olsa olur ol şerir
Rusgi olura dıraz	Bahşış eder bî niyaz
Ger küçük olduysa el	Bî bedel oldur güzel
Üsbuu olan uzun Ehl-i	Hüner zü fûnun
Üsbuu yumuşak olan	Zeyrek olur î güman
Züfri ariz olmasa	Sev onu süb ve mesa
Tırnağı yumru çizik	Olsa o bilmez yazık
Tırnağı yassı ve düz	Olsa olur desti uz
Sadri çıkık olanın	Hulki de beddir onun
Sadri eğer olsa dar	Gam yer ol leyi ve nehar
Sine ariz olsa o	Gönlü hiç olmaz melül
Sadr ve omuzdaki kıl	Cür'ete olmuş delil
Sedy-i zen olsa kebir	Şehveti olur kesir
Sedy-i ger olsa tavil	Onda lebendir kalil
Sedy-i zen olsa sağır	Şir olur onda kesir

Südü memeli velüt	Zevcinedir ol vedüt
Mutedil olsa meme	Zevci hem onu eme
Lahmi mülayim olan	Tende olur lütf-i can
Lahmi olan hoş latif	Oldu arif ve zarif
Lahmi olan pek katı	Oldu kavi gılzatı
Arkası yassı kişi	Oldu sefahet işi
arkası güzek âdem	Züştlür olur ahlakı hem
Zahri arız olanın	Kuvveti çoktur oun
Ger beli ince olur	Şekli yerince olur
Arkada bittiyse kıl	Şehvete olmuş delil
Batnı büyüktür gabi	Batnı küçük çelebi
Batnı büyük hem akisr	Bed huy olur pek asir
Anede bitmezse kıl	Vahşi olur tabı bil
Oyluğu enli olan	Tenbel olur bi güman
Aleti olan sagir	Oldu reşit ve habir
Aleti olan tavil	Humkuna olmuş delil
Ger zeker olsa azim	Malikidir pek leim
Olsa küçük ünsiyan	Sahibi olmuş ceban
Olsa büyük husyetan	Hamilidir pehlivan
Bız'ı olsa sagir	Sahibesidir hatir
Olsa mülehhem kebir	Şehvet-i zendir kesir
Fahzi olan pek tavil	Şehveti olur kalil
A'raç olan bir kıcı	Kibir ve hasettir içi
rukbesi olan büyük	Yüklenir o hayli yük
sakı galiz olanın	Olmaya lütfu onun
ka'bü mülehhem zeni	Şiveli addet onu
Ökçesi yufka olan	Dilber olur bi güman
Ökçesi kalın o mert	Oldu şecaatte fert
Ayağı enli kişi	Cevr ü cefadır işi
Ger uzun olursa pa	Sahibidir pür hâya
Ubuu olan uzun	Fehm ileir pür fünun
Hatvesi dar olanın	Cünbüşü hoştur onun
Çünkü hıraman olur	Akıl ona hayran olur

BEYT

Ademi öldürür o reftarı   Mürde ihya eder o güftarı

(Omuzu sivri olan hırsız ve işleri yaman olur.
Eğri omuzlu kişinin, işi eğri olur.
Kısa omuz eblehin, düşkün omuz, efilindir.
Mutedil olan omuz sahibi, rumuz anlar.
Kolu eğri ve kısa olsa, o şerli olur.
Bileği uzun olursa, istemedi bahşiş verir.
Eğer küçük olduysa el, o misilsiz ve güzeldir.
Parmağı uzun olan, bilgi sahibi ve hüner ehlidir.
Parmağı yumuşak olan, şüphesiz zeyrek olur.
Tırnağı geniş olmasa, akşam sabah sev onu.
Tırnağı yumru ve çizik olsa, o bilmez yazık.

Belirtmek gerekir ki *Marifetnâme*'de farklı bedenler ve onlara özgü ahlâk ve tabiat ayrı ayrı zikredilmiş, bazı beden şekillerine sahip insanların çeşitli ahlâkî yönlerinin iyi, bazılarının da kötü olduğu belirtilmiş, fakat bedendeki organ

---

Tırnağı yassı ve düz olsa, olur eli uz.
 Göğsü çıkık olanın ahlakı da kötüdür.
 Göğsü eğer dar olsa, gece gündüz o, gam yer.
 Geniş olsa, onun gönlü hiç melûl olmaz.
 Göğüs ve omuzdaki kıl, cür'ete delil olmuştur.
 Kadının göğsü büyük olsa, şehveti çok olur.
 Göğsü uzun olsa onda süt az olur.
 Kadının göğsü küçük olsa, süt onda çok olur.
 Sütü memeli ve doğurgan kadın, eşine dosttur.
 Orta memeli olanın memesini eşi emer.
 Eti yumuşak olan tende, can ve lütuf olur.
 Eti hoş ve latif olan, bilgili ve zarif olur.
 Eti pek katı olanın kabalığı katı oldu.
 Arkası yassı kişinin işi, sefahet oldu.
 Arkası kambur adamın huyu da kötü olur.
 Sırtı geniş olanın, kuvveti çoktur.
 Eğer beli ince olursa, şekli yerince olur.
 Arkada kıl bittiyse, şehvete delil olmuştur.
 Karnı büyük olan gabidir. Karnı küçük olan çelebidir.
 Karnı hem büyük hem kısa olursa, kötü huylu ve zorlu olur.
 Kasıkta kıl bitmezse, tabiati vahşi olur.
 Oyluğu enli olan, şüphesiz tembel olur.
 Aleti küçük olan, olgu ve bilgili oldu.
 Aleti uzun olan, ahmaklığına delildir.
 Eğer aleti büyük olsa, çok kötülük sahibidir.
 Husyeler küçük olsa sahibi korkak oldu.
 Husyeler büyük olsa, o kişi pehlivandı.
 Ferci eğer küçük olsa, o kadın tehlikelidir.
 Eğer etli büyük olsa, kadının şehveti çoktur.
 Oyluğu pek uzun olanın şehveti az olur.
 Bir kıcı eğri olanın içi kibir ve hasettir.
 Dizi büyük olan, hayli yük yüklenir.
 Baldırı kalın olanın, lütfu olmaz.
 Topuğu etli kadını, şiveli say.
 Ökçesi yufka olan, şüphesiz dilber olur.
 Ökçesi kalın olan mert, şecaatte tek oldu.
 Ayağı enli kişinin, cevr ve cefadır işi.
 Eğer ökçe uzun olursa, sahibi çok hâyâlidir.
 Parmağı uzun olan, anlayışla bilgi doludur.
 Adımı dar olanın cünbüşü hoştur
 Çünkü salınarak yürür, akıl ona hayran olur.)
 (Adamı öldürür o güzel yürüyüşü, ölüyü diriltir o güzel sözleri.)”

şekillerinin zıt delilleri bir kişide toplansa ve bu durumda hangi bedensel özelliklerin delilleri çok bulunursa, bu durumun, o kişide normallik getireceği ileri sürülmüştür.⁹

Erkek ve Kadın Bedeni

Marifetnâme'de insan bedeninin cinsiyete dayalı olarak kadın ve erkek bedenlerinin ayrı ayrı çeşitli durumlarının el alındığı görülmektedir. Sözelimi insan bedeninde olan dört karışımın dumanından, şerefli başına latif saçlar ihsan edip, iki yumurta dumanından erkeklerin yüz ve göğsünde kıllar ortaya çıkarıldığı, böylece saç ile kadınların süslendiği, sakal ile erkeklerin belirlendiği ve kaşlar ile de hepsinin ünvanlandığı ifade edilmektedir (1999: I, 398).

Kitapta bedenlerin özellikleri zikredilirken, hem insanın kendi bedeninden hoşlanmasına ve Allah'ı bilmesine hem de insanların birbirleriyle ilişkilerinin belli bir ahenk, sevgi ve çekicilikle sağlanmasına işaret edilmektedir. Sözelimi "Gümüş sine levhası üzerinde gül ve nar gibi iki meme erkeklerde güzellik, kadınlarda zinet ve çocuklara süt içindir" cümlesinde (1999: I, 400; 1981; 327) karşıt cinsler arasındaki ilişkiler dahil her iki durum da söz konusudur.

İbrahim Hakkı (1999: I, 410-413), kadın bedeniyle ilgili "Kadınların güzellik alâmetlerini ve güzellik çizgilerinin delillerini bildirir" ismiyle özel bir başlık atarak manzum olarak kadının ne tür bir bedene sahip olması durumunda güzel olacağını anlatmaktadır. Kadının güzelliğine delil olarak otuziki resim olduğunu belirtmekte ve onların isim ve özelliklerini sayarak o özellikleri haiz olan kadının güzel ve de ahlâkının sevimli olacağını iddia etmektedir.

⁹ İbrahim Hakkı'nın (1999: I, 413) kendi ifadesiyle: "Ey aziz, malûm olsun ki, filozoflar demişlerdir ki: Uzunların kıyafetinde anılan zıt deliller, bir şahısta toplansalar, hepsini itidal üzere mamur ve şen eyler. Mesela kösenin boyu uzun olsa, o kösedir diye ona ta'n olunmaz. Zira ki itidal bulmuştur. Eğer yüzü de nurâni olduysa, görenler artık onu nur anlar. Şu halde bir kimsede hangi tarafın delilleri çok bulduysa, o kimse o tarafta bilinmiştir."

SONUÇ

Marifetnâme'de beden ve bir tür "genel yapısal beden dili", İbrahim Hakkı'nın kendine özgü yaklaşımı ve üslûbuyla, ama kendisinden önceki çalışmalardan da azami derecede yararlanmak suretiyle beden yapısı diyebileceğimiz özellikleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

İbrahim Hakkı Erzurumî'nin beden yaklaşımının, bedenler-arası etkileşim nazariyesinin temelinde "kendini bilen Rabbini bilir" sözü bulunmaktadır. O, insanın nefsinin bilmesinin Allah'ı bilmek için gerekli olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla müellif, Allah'ı bilmek için kendini bilmek gerektiğini, kendini bilmek için de bedeni bilmek gerektiğini söylemektedir.

İbrahim Hakkı'nın bakış açısında insan bedeni, varlıkla, bütün kainatla bir bütünlük içinde ele alınır. O nedenle de *Marifetnâme*'de beden âleme benzetilir, alemin bir kopyası olarak tanımlanır, yerine göre küçük alem veya büyük alem olarak görülür, zaman ve mekâna, yer ve göklere benzetilir. Bu temelde insan bedeni, merkezî bir yere sahiptir; kainatı anlamının ve Allah'ın varlığını ve birliğini kavramanın, marifetullahı ulaşmanın yolu insan bedenini iyi bilmekten geçer.

Marifetnâme'de bedensel özelliklerin insanın huy, ahlâk ve şahsiyetini ele verdiğiyle ilgili kesin gibi görünen bazı ifadelerin kullanılması, eleştirilebilecek boyutlar taşımaktadır. Fakat bu noktada şu hususun göz ardı edilmemesi gerekir: İbrahim Hakkı, doğrudur, kendisinden önceki kıyafet ilmi ile meşgul olanların yaptığı gibi insanların bedenlerine göre huy, ahlâk ve kişiliklerini anlamının mümkün olacağını belirtmekte ve bunu da 17. İsrâ, 84 ayetiyle temellendirmektedir; ancak farklı olarak insanın bedenlerinin değişebileceğini, zira iç dünyalarının değişebileceğini iddia etmektedir. Gerçekten de Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın insanın kıyâfeti olarak bedeninden hareketle huy, ahlâk, kişilik ve karakter özelliklerini analiz etmenin, anlayabilmenin mümkün olduğunu, zira her insanın iç dünyasını bedeninde aksettirdiğini söylemesi, ama insanın kendi iradesiyle bedenini değiştirebileceğini belirtmesi, onun beden yaklaşımının önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marifetnâme'de "genel yapısal beden dili"nin insanlar arası ilişkiler açısından da bir çözümlemesi görülmektedir. İbrahim Hakkı Erzurumî, sosyal hayatın bir uzlaşma, birbirini anlama temelinde inşa ve idamesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. 17. İsrâ, 84 ayetine yaklaşımında da toplumda insanların birbirlerinin bedenlerini bilmelerinin, anlaşmaları ve sağlıklı iletişim kurabilmeleri için gafur, halim, cevat, kerim, rauf ve rahim olan Allah'ın lütfu olduğunu belirtmekle aynı noktaya işaret etmektedir.

Gerek tarihsel tecrübe birikiminin gerekse *Marifetnâme*'nin etkisiyle bugün de toplumumuzda insanların bedenlerine, baş ve boyun biçimlerine, boylarının uzunluk ve kısalıklarına vs. bakarak onların kişiliği, ahlâkı ve karakteri hakkında fikir yürütülmesi, önyargılar oluşması ve halk arasında görece yaygın olarak bu önyargılarla onlara karşı olumlu veya olumsuz yaklaşımlar sergilenmesi söz konusudur. Tabii ki bu tür bir yaklaşım ne ölçüde doğrudur, bilinemez. Fakat şunu söylemek mümkündür ki, söz konusu yaklaşımla insanlar hakkında hükümler vermek ve ona göre ilişkiler kurmak, mesafeler ayarlamak, insanı her zaman yanıltabilir. Son tahlilde önemli ve ilmî olan, insanların kendi iradeleriyle doğru, çalışkan, iyi şahsiyetli, güzel ahlâklı vs. olmalarının esas olduğunu göz ardı etmeksizin konuya yaklaşımdır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Hayrani (1997). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: MEB
- Baltaş, Zuhâl- Baltaş, Acar (2004). *Bedenin Dili*. 35. bs. İstanbul: Remzi
- Bingöl, Abdulkuddüs (1993). Erzurum'lu İbrahim Hakkı'nın İlim Anlayışı. *Felsefe Dünyası*. Sayı: 9, ss. 14-20
- Çağrı, Mustafa (2000). İbrâhim Hakkı Erzurûmî. *TDVİA*. c. 21. Ankara: TDV, ss. 305-311
- Çelebioğlu, Âmil (1979). Kıyâfet İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfet-nâmeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı). Fasikül: 2. Sayı: 11, ss. 305-348
- Çiftçi, Cemil (2000). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Şûle
- Demirbaş, Timur (2002). Suçun Nedenleri. <http://www.kriminoloji.com/Sucun%20Nedenleri%20Biyolojik.htm>.
- Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Çev. H. Özel-C. Güzel. Ankara: Ayraç
- Gölpınarlı, Abdülbâki (1985). *Mesnevî ve Şerhi*. c. III, IV. 2. bs. İstanbul: MEGSB
- Hakkıoğlu, Mesih İbrahim (1973). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: İbrahim Hakkı, Erzurum'lu (1251/1835). *Marifetnâme*. Bulak: el-Matbaaü'l-Kübrâ,
- İbrahim Hakkı, Erzurum'lu (1999). *Marifetnâme*. Sad. D. Yılmaz-H. Kılıç. İstanbul: Huzur
- İbrahim Hakkı, Erzurumlu (1981). *Mârifetnâme*. Sad. F. Meyan. İstanbul: Veli İbrahim Hakkı, Erzurumlu (2005). *Mârifetnâme*. <http://www.sevde.de/marifetname/Marifetname.htm>
- İbrahim Hakkı, Erzurum-Hasankaleli (1974). *Marifetname*. c. I-IV. Sad. T. Ulusoy. 3. bs. İstanbul: Hasankale İbrahim Hakkı Hz'nin Cami ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği
- Kara, Necati (2004). *Kur'an'da Beden Dili*. 2. bs. İstanbul: Bilge
- Okumuş, Ejder (2002). Osmanlı Devleti'nde Değişim Süreci ve Gerileme Zamanlarında III. Selim Öncesi Yenileşme Zamanları. *Türk Ansiklopedisi*. c. 11, Ankara: Yeni Türkiye, ss. 27-33
- Okumuş, Ejder (2005). III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları. *Kamu Hukuku Arşivi*. 8/1, ss. 20-24
- Topaloğlu, Bekir (2003). *Mârifetnâme*. *TDVİA*. c. 28. Ankara: TDV, ss. 57-59